

TON VINK

EEN  
GOEDE  
DOOD



EUTHANASIE GEWIKT EN GEWOGEN

KLEMENT

*Voor Serah (2015) & Clara (2016)*

May God bless and keep you always  
May your wishes all come true  
May you always do for others  
And let others do for you  
May you build a ladder to the stars  
And climb on every rung  
May you stay forever young...

May you grow up to be righteous  
May you grow up to be true  
May you always know the truth  
And see the lights surrounding you  
May you always be courageous  
Stand upright and be strong  
May you stay forever young...

May your hands always be busy  
May your feet always be swift  
May you have a strong foundation  
When the winds of changes shift  
May your heart always be joyful  
May your song always be sung  
May you stay forever young...

Bob Dylan

'Forever Young', van het album *Planet Waves* (1974)



# INHOUD

VOORWOORD .....	11
HOOFDSTUK 1.	
ZELFBESCHIKKING EN AUTONOMIE .....	19
1. Zelf beschikken .....	20
2. Recht op zelf beschikken .....	22
3. Beperkingen aan zelf beschikken .....	23
4. Autonomie en zelfbeschikking: .....	36
gereflecteerde zelfbeschikking .....	36
5. De werdegang van deze zelfbeschikking .....	37
6. Hoeveel euthanasiewetten kan een land verdragen? .....	40
HOOFDSTUK 2.	
EEN GOEDE DOOD GEWIKT EN GEWOGEN .....	47
1. Wat maakt een dood <i>goed</i> ? .....	48
2. De verhouding samenleving – individu .....	63
3. Moet iets legaal zijn om te mogen? .....	68
4. Doden of zelfdoden? .....	73
5. Een conclusie .....	78

### HOOFDSTUK 3.

#### EUTHANASIE EN DEMENTIE:

<b>EEN WEERBARSTIGE PRAKTIJK</b> .....	<b>81</b>
1. Confronterende casuïstiek .....	82
2. Handreikingen .....	85
3. Restrictieve lezing .....	88
4. Goed sterven .....	91
5. Proces of resultaat .....	94
6. Een taboe? .....	96

### HOOFDSTUK 4.

#### NIET LEGAAL, MAAR WEL LEGITIEM? .....

<b>NIET LEGAAL, MAAR WEL LEGITIEM?</b> .....	<b>99</b>
1. Een terugtrekkende overheid of een Lex Pia .....	100
2. Een morele afweging .....	101
3. Benodigdheden ter verdediging .....	105
4. De teerling geworpen .....	107
5. Het schadebeginsel .....	114
6. Het beginsel van proportionaliteit .....	115
7. Het Europese Hof over privacy (en hulp bij zelfdoding?) ..	117
8. Conclusie .....	119

### HOOFDSTUK 5.

#### JUSTITIE: WEL LEGAAL, MAAR NIET LEGITIEM? .....

<b>JUSTITIE: WEL LEGAAL, MAAR NIET LEGITIEM?</b> .....	<b>123</b>
1. Uit de praktijk .....	123
2. Delict en plaats delict .....	128
3. Sui generis? .....	132
4. Gewoon ontkennen .....	134
5. Nu justitie nog .....	135
6. Laakbaar justitieel optreden .....	136

## HOOFDSTUK 6.

<b>EEN GOEDE DOOD IN PSYCHOLOGIE EN PSYCHIATRIE . . .</b>	<b>139</b>
1. Confronterend . . . . .	140
2. Laatste mogelijkheid . . . . .	144
3. Zelfeuthanasie: gesprek en informatie . . . . .	144
4. Is noodzakelijk ook voldoende? . . . . .	146
5. Een voorzichtige suggestie . . . . .	147
6. Uit de praktijk: Jozef . . . . .	149

## HOOFDSTUK 7.

<b>VOLTOOID LEVEN . . . . .</b>	<b>153</b>
1. Onderzoek, discussie en kritiek . . . . .	153
2. De zaak-Heringa: rechtbank en hof . . . . .	161
3. De zaak-Heringa: Hoge Raad . . . . .	165
4. Nogmaals: voltooid leven en (concept)wet . . . . .	171

## HOOFDSTUK 8.

<b>REGEERT DE LEUGEN? . . . . .</b>	<b>173</b>
1. Kamervragen na 'onderzoeksjournalistiek' . . . . .	174
2. Openbaar Ministerie . . . . .	175
3. Het verval van De Einder . . . . .	184
4. Onderwerp van justitieel onderzoek . . . . .	187

## NAWOORD:

<b>EEN BRIEF . . . . .</b>	<b>195</b>
----------------------------	------------

<b>Beknopt zakenregister . . . . .</b>	<b>198</b>
--	------------

# VOORWOORD

Soms *heb* je als mens een verantwoordelijkheid ergens voor, soms *krijg* je die, soms *neem* je die. Maar: je kunt die verantwoordelijkheid natuurlijk ook ontkennen, teruggeven, negeren.

Als ik één begrip moet noemen dat de leidraad voor deze publicatie vormt, en die als morele norm in zekere zin tegelijkertijd het beoogde doel is, dan is dat: ‘verantwoordelijkheid’. Het begrip staat overigens niet in de titel van het boek, niet in de titel van een van de hoofdstukken of als kopje boven een van de paragrafen. Maar het is desondanks overal in de tekst aanwezig.

Er zijn voldoende momenten in ons leven, misschien wel de meeste, waarop die verantwoordelijkheid niet zo’n geweldige rol speelt, of dat alleen ver op de achtergrond doet. De meeste stappen in ons bestaan zetten we als vanzelfsprekend, zonder al te veel nadenken. (Tenzij omstandigheden ons daar plotseling toe dwingen.)

Maar daar staat tegenover dat er óók momenten zijn waarop er aan die verantwoordelijkheid niet te ontkomen valt: Gaan samenleven of trouwen. Een gezin stichten. Een kind adopteren. Scheiden. Of juist niet. Om maar eens wat te noemen. Of een opleiding kiezen. Een baan aanvaarden. Of een fietstocht door de voormalige Sovjet-Unie maken. Of een solozeilreis rond de wereld.

Het zijn keuzes (iedereen kan ze verder invullen en aanvullen) die erom vragen te worden gewikt en gewogen. De keuze waarnaar in de titel van deze publicatie wordt verwezen – een ‘goede dood’ of ‘euthanasie’ – is een van de keuzes waarvoor de verant-

woordelijkheid onvervreemdbaar is. Dat is het gevolg van het gewicht van de keuze.

En dat maakt dat duidelijkheid over *bij wie* een verantwoordelijkheid rust, ook zo belangrijk is. Bij het uitkomen van zijn boek *Ach, moedertje* (over het wel en vooral wee in het verpleeghuis van zijn moeder) werd schrijver Hugo Borst geïnterviewd door een journalist van *de Volkskrant*. De journalist vraagt op zeker moment, naar aanleiding van een oude euthanasieverklaring: 'Was het beter geweest als je moeder op een wilsbekwaam moment euthanasie had gepleegd?' Hier zou, voor een journalist van een kwaliteitskrant, salarisvermindering wel op zijn plaats zijn.<sup>1</sup> Euthanasie wordt niet 'gepleegd', niet door de dokter en al helemaal niet door de patiënt.

De dokter kan een verzoek om euthanasie honoreren en de levensbeëindiging uitvoeren. De verantwoordelijkheid voor deze vorm van euthanasie ('artseneuthanasie'; daarover in de diverse hoofdstukken veel meer) ligt bij de dokter.

Daarnaast kan iemand de verantwoordelijkheid voor deze stap zelf nemen omdat hij/zij vindt dat hij/zij die ook heeft. De 'goede dood' neemt dan de vorm aan van 'zelfeuthanasie' (ook daarover verderop veel meer).

Hugo Borst verwijst in zijn antwoord naar de dementiefilm *Still Alice* en zegt, doordrongen van de mentale valkuil die dementie is, heel toepasselijk: 'Ik vind dat iedereen dan zelf iets zou moeten kunnen regelen. We zijn allemaal handig genoeg op internet.' Daar voegt hij eveneens toepasselijk aan toe dat hij 'over dit onderwerp geen absolute uitspraken kan doen.' Daar leent het onderwerp zich inderdaad niet voor. Het is eerder een kwestie van 'wikken en wegen'.

Ook ik blijf in deze publicatie weg van 'absolute uitspraken'. Het gaat vooral om het stellen van vragen, samenhangend met de hoofdvraag naar een 'goede dood'.

1 'Demotie', dus. Laat ik er in godsnaam maar meteen bij zeggen dat dit ironisch bedoeld is. (Het interview verscheen in de krant van woensdag 10 mei 2017.)



Het nieuwe jaar 2017 was nog maar net begonnen, of de discussie rond een *goede* dood laaide in alle hevigheid op. Aanleiding waren enkele gevallen van levensbeëindiging conform de ‘euthanasiewet’ bij vergevorderd demente patiënten. Daarbij speelde de schriftelijke wilsverklaring een belangrijke rol. Het leverde veel discussie op tot en met een petitie van artsen die in februari 2017 via een paginagrote advertentie in *NRC*, *Trouw* en *de Volkskrant* opriepen tot het weigeren van ‘euthanasie’ bij gevorderde dementie.

Maar ging en gaat die discussie (en die petitie) eigenlijk wel over een *goede* dood? Nou, eigenlijk niet. Het ging over de zorgvuldigheid van het optreden van de arts. Over de zorgvuldigheid van de bijbehorende oordelen van de toetsingscommissies. En over het morele ongenoegen ten gevolge van de bewuste gevallen van ‘euthanasie’ bij gevorderde dementie.

Kun je zeggen dat deze patiënten ook een *goede* dood stierven, en wat betekent dat dan? Het loont de moeite langer en dieper op die vraag in te gaan. In deze publicatie gebeurt dat. Waarom? Omdat het niet alleen gaat om *dood*, maar ook om een *goede* dood.

Onze Wet toetsing levensbeëindiging op verzoek en hulp bij zelfdoding (hierna: WTL of ‘euthanasiewet’) gaat vaak door het leven onder de naam ‘euthanasiewet’, maar correcter zou eigenlijk zijn: ‘thanasiewet’, want aandacht voor het *goede* van de dood die conform de regels van de WTL bezorgd wordt, is er niet.

In hoofdstuk 2 ga ik expliciet op deze vraag in en probeer ik ook antwoord te geven op de vraag naar de kenmerken die tezamen de aanleiding kunnen zijn zo’n dood *goed* te noemen. En – belangrijk – dat hoeft overigens zeker niet altijd een variant van een *zelfgezochte* dood te zijn, al is die laatste wel hoofdthema van dit boek.

In mijn ogen is de vraag naar het *goede* van een goede dood ten onrechte verwaarloosd. Het is bovendien een vraag die confronteert met een aantal boeiende en belangrijke morele kwesties, waaronder de kwestie die de artsen bracht tot het ondersteunen van de vermelde petitie.

Daaraan voorafgaand ga ik in het eerste hoofdstuk in op de betekenis en de rol van twee kernbegrippen in de discussie rond een zelfgekozen levenseinde: ‘zelfbeschikking’ en ‘autonomie’. Aan een zelfgekozen *goede* dood leveren zij een cruciale bijdrage. Het zijn twee begrippen die veel gebruikt, maar ook veel misbruikt worden.

Deze discussie heeft aan belang gewonnen doordat in oktober 2016 minister Schippers met een kabinetsreactie kwam op het rapport van de commissie-Schnabel over ‘voltooid leven’. Ook VVD-minister Schippers (VWS), daarin korte tijd later gevolgd door D66-Tweede Kamerlid Pia Dijkstra in een conceptwetsvoorstel inzake ‘voltooid leven’, gebruikt de begrippen ‘zelfbeschikking’ en ‘autonomie’, maar zij aarzelt niet om uiteindelijk de kern eruit te verwijderen. Echter, dat deze waarden geen absoluut karakter hebben, betekent nog niet dat het vrij staat het hart eruit te halen.

In dit hoofdstuk komt, vanwege de initiatieven van Schippers en Dijkstra, ook de vraag aan de orde hoeveel euthanasiewetten een land kan verdragen.<sup>2</sup>

In de aansluitende hoofdstukken spits ik de discussie uit deze beide hoofdstukken toe op afzonderlijke kwesties en probleemgebieden als dementie, individu versus overheid, justitie, psychiatrie, voltooid leven.

Hoofdstuk 3 gaat in op de problematiek rond ‘euthanasie en (gevorderde) dementie’. In dat kader besteed ik speciale aandacht aan de rol van de ‘schriftelijke wilsverklaring’. Die wilsverklaring raakt meer en meer omstreden en er is alle reden er kritisch naar te kijken. Het besef dat die wilsverklaring zich in de praktijk dikwijls tegen alle betrokkenen (arts, patiënt en naasten) keert, begint langzaam door te dringen.

Voor een oplossing voor dit probleem zijn de resultaten van de beide voorafgaande hoofdstukken noodzakelijk: inzicht in een

2 Na de verkiezingen van maart 2017 liet Edith Schippers weten niet meer terug te willen keren in de politiek (niet in de Kamer, niet in de regering). Het zal dus waarschijnlijk aankomen op het D66-initiatief van Pia Dijkstra.

*goede* dood en erkenning van zelfbeschikking – met de beperkingen en verantwoordelijkheden die daarbij horen.

Deze discussie maakt duidelijk dat er vraagtekens geplaatst moeten worden achter het gebruik van de schriftelijke wilsverklaring. Zelfbeschikking en autonomie brengen verantwoordelijkheid met zich mee. Die kun je niet ‘wegschrijven’. Dat moet onder ogen gezien worden.

Een alternatief voor levensbeëindiging onder verantwoordelijkheid van de arts (artseneuthanasie) is de levensbeëindiging onder eigen regie en verantwoordelijkheid (zelfeuthanasie). Die mogelijkheid bestaat en is een reëel en beproefd alternatief.

Maar is wat daarbij gebeurt eigenlijk wel steeds legaal? En hoe belangrijk is die legaliteit eigenlijk? In hoofdstuk 4 sta ik hier uitgebreid bij stil en probeer ik de ruimte voor de levensbeëindiging onder eigen zeggenschap en regie veilig te stellen. Met die ruimte ontstaat er een concrete uitweg uit de problemen die onderwerp van discussie in de voorafgaande hoofdstukken zijn.

Een wezenlijk inzicht is hier dat het niet aangaat je blind te staren op de vraag naar ‘legaliteit’. Er bestaat ook nog zoets als ‘legitimiteit’, waarvoor dan wel verantwoordelijkheid genomen moet worden.

Daaraan aansluitend onderzoek ik in hoofdstuk 5 het optreden van justitie en politie na zo’n levensbeëindiging onder eigen regie. Bestaat er bij justitie voldoende besef van wat men doet? Hoe legaal is dát optreden eigenlijk? Ik beargumenteer in dit hoofdstuk dat zelfs aan de legaliteit van het optreden van justitie en politie met recht en rede getwijfeld kan worden. Bij de bewuste instanties zou dit overigens bekend moeten zijn, aangezien dat optreden grote gevolgen heeft voor betrokkenen.

Nemen justitie en politie eigenlijk wel de verantwoordelijkheid voor hun handelen? Bij wie verantwoorden zij zich? Wie controleert de controleur?

Naast de veel bediscussieerde groep van patiënten met dementie is er nog een 'groep' die in deze discussie doorgaans speciale aandacht krijgt: de psychiatrische patiënt.

Ook 'euthanasie en psychiatrie' is een combinatie die voor pijnlijke momenten kan zorgen. In hoofdstuk 6 doe ik hiervoor, met de nodige terughoudendheid maar onderbouwd met voorbeelden uit de praktijk, suggesties.

De problematiek van deze 'groep' is vermoedelijk een van de momenten waarop je het snelst met lege handen staat. Maar daarmee is het probleem niet weg.

In hoofdstuk 7 ga ik vervolgens in op de actuele discussie rond 'voltooid leven'. Die discussie is actueel om diverse redenen: de uitspraak van de Hoge Raad in de zaak-Heringa, het promotie-onderzoek naar 'voltooid leven' van Els van Wijngaarden, het rapport van de commissie-Schnabel, de eerder vermelde brief van minister Schippers in reactie op dat rapport en vanuit D66 het conceptwetsvoorstel door Pia Dijkstra.

Waar heeft iedereen het eigenlijk over, als naar 'voltooid leven' verwezen wordt? En waar liggen hier de verantwoordelijkheden? Wat betekent deze discussie voor onze 'euthanasiewet'? Is zelf-euthanasie niet de consequentie van de vraag en roep om eigen regie en eigen verantwoordelijkheid?

In het slothoofdstuk 8, een hoofdstuk met een op momenten meer persoonlijk karakter, komt de samenleving – soms de onderbuik van de samenleving – aan het woord. Stiekeme opnames, justitieel onderzoek, verval van Stichting de Einder, politieverhoren. Dat is niet altijd fijn. Maar het zijn ervaringen die ook wel degelijk inhoudelijke betekenis hebben en ook niet allemaal negatief zijn.

De lotgevallen van de auteur als counselor, beschikbaar voor het voeren van gesprekken inzake het verwerven van de zeggenschap en regie over het eigen levenseinde, komen daarbij kort maar indringend aan bod. (En voor alle zekerheid: de auteur is *niet* beschikbaar voor het verlenen van hulp bij zelfdoding.)

We hoeven echt niet naar Amerika te kijken om de vraag te stellen of niet bij tijd en wijle de leugen regeert. Dat levert overigens zeker ook humoristische taferelen op.

De inhoud en argumentatie van dit boek is niet alleen gebaseerd op theoretische en filosofische overwegingen, maar ook op de praktijk van individuen die concreet de regie en zeggenschap over hun eigen levenseinde hebben gezocht, en die in een aantal gevallen ook ten uitvoer legden. Uit die praktijk waarin ik twintig jaar werkzaam ben (opnieuw: *niet* om bij zelfdoding te helpen), wordt geput door de presentatie van relevante casuïstiek. Die casuïstiek – met dank aan mijn cliënten – is, naast de meer filosofische overwegingen, mede verantwoordelijk voor de ontwikkeling in mijn standpunten.

Wat de illustratie-met-hond betreft: nee, ik buig hier niet voor de heersende beeldcultuur. U ziet mij hier onze teckel Alarik uitlaten (of omgekeerd natuurlijk) en dat gebeurt aan de Veluwezoom. Wat u *niet* ziet is dat ik daar voorwerp was van observatie door twee teams van in totaal elf (11!) opsporingsambtenaren. U leest hun verslagen aan het slot van dit boek. Maar in verband met de foto citeer ik opsporingsambtenaar A7 alvast als volgt: ‘Ik, A7, zag dat Vink met een bruine hond van het ras “Teckel”, richting een bospad liep. Ik, A7, zag dat Vink contact maakte met twee personen. Ik zag dat een van de personen een roze jas droeg en een fiets aan de hand mee droeg.’ Deze persoon met roze jas en fiets is de maker van de foto.

Voor een aantal hoofdstukken heb ik gebruikgemaakt van artikelen die ik eerder publiceerde in de periode na mijn vorige publicatie in boekvorm *Zelfeuthanasie. Een zelfbezorgde goede dood onder eigen regie* (2013).

De artikelen zijn zonder uitzondering herschreven, gecorrigeerd, aangevuld en geactualiseerd. Het is een discussie die immers voortdurend in beweging is. Soms is er sprake van enige overlap of herhaling. Dat is hopelijk niet al te storend.<sup>3</sup>

Velp, augustus 2017

- 3 Hoofdstuk 1 is voor een deel gebaseerd op materiaal uit het zevende hoofdstuk van mijn eerder verschenen boek *Wordt Vervolgd. Zelfbeschikking onder druk* (2008; uitverkocht). Verder gaat het om de volgende artikelen: 'Een "goede dood" in praktisch-ethisch perspectief. Morele dilemma's rond een goede dood', *Filosofie & Praktijk* 37 (2016) 2, 61-78; 'Zelfeuthanasie bij beginnende dementie. "Goed sterven betekent: ontkomen aan het gevaar van slecht leven"', *Medisch Contact* 68 (2013) 23, 1260-1262; 'De gekozen dood is niet altijd een dokterstaak', *Medisch Contact* 69 (2014) 24, 1214-1215; 'De weg naar zelfeuthanasie. Wellicht niet legaal, evenmin illegaal, maar wel legitiem?', *Filosofie & Praktijk* 35 (2014) 3, 60-74; 'Sterven als delict. Criminalisering van het sterfbed door politie en justitie (2)', *Nederlands Juristenblad* 91 (2016) 9, 587-591; 'Veraf zijn van plannen en getallen. Over "voltooid leven". Een reactie op Els van Wijngaarden', *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* 18 (2016) 81, 41-44; 'Een goede dood in psychologie en psychiatrie, conclusies uit de praktijk', *De Psycholoog* 51 (2016) 4, 22-29; en 'Hoe zo "voltooid leven"? reviewartikel', *Filosofie & Praktijk*, 37 (2016) 4, 67-77.

# HOOFDSTUK 1

## ZELFBESCHIKKING EN AUTONOMIE

**A**utonomie is uiteraard geen absolute waarde en dient altijd in samenhang te worden gezien met andere waarden, om een afweging te kunnen maken hoe deze waarden en achterliggende belangen zich tot elkaar verhouden.’ Aldus minister Schippers op p. 6 van haar brief van 12 oktober 2016, bevattende de *Kabinetsreactie en visie Voltooid Leven*<sup>1</sup>, waarmee zij reageerde op het rapport van de Adviescommissie voltooid leven (commissie-Schnabel).<sup>2</sup>

De minister slaat de spijker op de kop, al is het ook wel lastig hier mis te slaan want er is in dit ondermaanse geen enkele waarde absoluut. Maar het kan geen kwaad hier nog eens de aandacht op te vestigen, want als het gaat om autonomie (en zelfbeschikking; de minister gebruikt beide begrippen) dan zijn misverstanden, al dan niet moedwillig, aan de orde van de dag.

Maar zeggen dat een bepaalde waarde niet ‘absoluut’ is, betekent ook weer niet dat je vervolgens ongestraft het hart uit zo’n waarde kunt verwijderen en er toch gebruik van kunt blijven maken. Ook dat doet de minister in haar brief. Ik kom hierop terug. Eerst iets meer duidelijkheid over die zelfbeschikking en autonomie.

1 <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2016/10/12/kabinetsreactie-en-visie-voltooid-leven>.

2 Adviescommissie voltooid leven, *Voltooid leven. Over hulp bij zelfdoding aan mensen die hun leven voltooid achten*. Den Haag, 2016 (<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2016/02/04/rapport-adviescommissie-voltooid-leven>).